

Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése

Ki ne ismerné ezeket a sorokat: „*Serkenj fel, kegyes nép, / Mosolyog az hajnal, / Aranyszál tollakkal / Repdes, mint egy angyal*”? Mindjárt dúdoljuk is hozzá a dallamot. Kodály Zoltán „Nagyszalontai köszöntő”-jét egy 1916 végén gyűjtött dal ihlette. Legkülönösebb gyűjtőútjáról számol be a „Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése” c. könyv (sajtó alá rendezte Szalay Olga és Rudasné Bajcsay Márta, Balassi Kiadó, 2001). A hozzátartozó CD-válogatáson is megszólal Kenyeres Erzszi hangján a névnapköszöntő a fonográfról. A könyvcím a folklór iránt érdeklődőknek ismerősnek tűnhet, hiszen „Nagyszalontai gyűjtés” a Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. kötetének címe is, melyben ugyancsak találunk Kodály gyűjtötté dalokat.

A nagyszalontai gyűjtés az első világháború idején, 1916–1917 fordulóján zajlott, s különös köze van a szalontai ifjúsághoz: diákokhoz, gyerekekhez. Kodály ugyanis a helybéli diákgyűjtők folklórszöveg gyűjtéseinek kiegészítésére vállalkozott, és tizenéves gyerekekkel is készített fonográf-felvételeket. Az ő elfogulatlan éneklésük, a bátor hangvétele – amint ezt a fonográfról ma is hallhatjuk – tanúsítja, hogy a felvétel készítője igen jó kapcsolatot talált fiatal énekesével éppúgy, mint az idősekkel. A nagyszalontai gyermekdalok minden bizonnyal visszacsengtek a későbbi gyermekkórusok szerzőjének fülében.

Hogy miért és hogyan is került Kodály, az eldugott, apró falvak kutatója egy alföldi mezővárosba, Nagyszalontára, Arany János szülővárosába? Így ír erről ő maga: „1916-ban Dr. Sebestyén Gyula felkért, hogy a Kisfaludy-Társaság tervezett szalontai kötetére számára a már összegyűjtött dalszövegekhez szerezzem meg a dallamokat ... 1916 október- decemberben összesen jó három hetet töltöttem Nagyszalontán.” Akkor már három éve folyt a nagyszalontai gimnázium magyar-latin szakos tanárának, Szendrey Zsigmondnak az irányításával néprajzi gyűjtés diákok bevonásával egy Európa-szerte elterjedt néphagyomány-mentő mozgalom: a Folklore Fellows keretében. E mozgalom magyarországi kezdeményezése Sebestyén Gyulához, a néprajzkutatás jeles személyiségéhez fűződik. Szendrey Zsigmond, nagyszalontai gimnáziumi tanár diákjai is évente küldtek be anyagot a meghirdetett gyűjtői pályadíjak elnyerésére. Így 1915-re (az Arany-centenáriumra való előkészület idejének kezdetére) már olyan jelentős anyag gyűlt össze Szalontán, hogy az ünnep részeként a Kisfaludy-Társaság felvette kiadási tervei közé a nagyszalontai néphagyományokról számot adó könyvet. Sebestyén Gyula, a Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozat szerkesztője az összeállítással a tanárt, Szendreyt bízta meg, s megírta neki, hogy a dallamok összegyűjtését Kodály Zoltán elvállalta, akivel együtt fognak leráundulni Szalontára. Szendrey lelkes és boldog, hogy munkája ilyen nagy jelentőséget nyert. Válaszlevelében ezt írja: „Tizedike táján érkezem haza, s akkor azonnal intézkedem s értesítem is nagyságodat. Igen szeretnék a beéneklésnél természetesen én is jelen lenni... Nagy dolog lesz ez!” Később pedig beszámol arról, hogy mindenkit újra végigjárt, s a helybeli zenetanárral többszöri áténekeltetés után le is kottáztatta a dalokat. A levelezésből az is kiderül, hogy Sebestyén a zene-gyűjtésbe Bartókot is szeretne volna bevonni, Kodály azonban így ír erről: „Munkafelosztás okából elegendő, ha egyikünk megy Szalontára, s Bartókkal úgy állapodtunk meg, hogy ezúttal én megyek. Amint télen bármikor kész voltam, úgy most is rendelkezésre vagyok ... Véleményem szerint legalkalmasabb volna a Szent István utáni hetekben, vagy még később; szeptember 1. és 8. között egyfolytában időzhetnék; később a vasárnap-hétfőt szánhatnám rá, esetleg több héten egymás után, amíg szükséges.”

Kodály ebben az időben a Zeneakadémia zeneszerzés tanára. Túl van nagy zoborvidéki, székelyföldi, bukovinai gyűjtésein. Egy leveléből megtudjuk, hogy ez idő tájt kéri fel világ-háborús fogolytáborokban való gyűjtésre is. Sebestyéntől ekkor kapja meg a nagyszalontai diákok gyűjtéseivel teli 27 füzetet is, és hozzáfog tanulmányozásukhoz. Azonnal kiderül, hogy a füzeteknek nincs lapszámozása (ezeket sorban pótolja), sem tartalomjegyzéke, s az énekek neve sincs feljegyezve. Mivel dallamokat nem gyűjtöttek, a népdalstrófák tele vannak hibákkal. Hiszen az ének nélküli szövegfelidézés miatt egy-egy szövegsor hol hosszabb, hol rövidebb a kellenél, vagy félbeszakad, mert az adatközlő nem emlékszik a folytatásra, és nincs ének, amely segíthetne felidezésében. Látván a gyűjtések hiányosságait, Kodály aggodalommal néz a feladat elé.

A gyűjtés időpontja közben 1916 nyaráról októberre tolik, s akkorra már Erdély több vidéke hadszíntérré változott, és a helyzet Szalontán is egyre kedvezőtlenebb efféle munkához. Sebestyén Gyula azonban lelkesen írja Szendreynek: „Mivel ... a kötetnek ... a főlvételek, s főként a

fölvételek helyszínén történendő tökéletes átírásai igen nagy értéket fognak kölcsönözni, szíveskedjék minden rendelkezésre álló erővel oda hatni, hogy Kodály professzor úr minél több fölvételt eszközölhessen." Arra is felhívja a figyelmet, hogy nyomozni kellene „ama dalcsírákat” is, amelyeket Bartalus István nagy népdalgyűjteményében mint Arany Jánostól valókat közöl. Az Arany által lejegyzett, a költő saját dalismeretéről számot adó gyűjtemény ugyanis az idő tájt még lap-pangott.

Kodály végül is egyedül indult első szalontai gyűjtőújtára, amely október 2. és 8. között, hat napon keresztül zajlott, s eredménye nem csekély: mintegy 150 helyszínén lejegyzett daltam és szöveg. Gyűjtőnoteszében különös bejegyzések tükrözik szalontai benyomásait: „Első megdöbbenésemet az okozta, hogy az egész [gyűjtő]szövetség, elnökövel [Szendreyvel] együtt nem tudta az énekeseket megjelölni. A tanár katonáktól gyűjtött: egy sincs itt. Maga pedig feltűnően kedvetlen-hűvösen fogad. Ő egyetlen énekest sem szerzett, még a saját cselédjét sem tudta rávenni, annak nagyanyjától pedig azt az üzenetet adta át, hogy az atyáúristennek se dalol. Meglepett, mert »elkes« embert vártam, egy fáradt és dolgot meguntat találtam.” Szendrey, aki már 1914-ben késznek tartotta a kötetet, joggal érezhette úgy, hogy valaki kívülálló avatkozik az ő már befejezettnek vélt munkájába. Ez is magyarázhatja, hogy miért nem fogadja túl barátságosan Kodályt, aki a gyűjtésről írt jelentésében így fogalmaz: „Arra elkészültem, hogy nem kis munka lesz. A 27 füzetben nagyszámú hibát találtam már első olvasásra. De a dolog sokkal bonyolultabb lett, mint vártam.” Szendreyről ugyanis hamar kiderült, hogy a néppel semmilyen kapcsolata nincs, Kodályt sehova se tudta elvezetni, énekeseket alig ismert. A beadott gyűjtéseket tartalmazó füzetek gazdái, miután csak a legkritikább esetben nevezték meg forrásaikat, össze kellett hívni. Többen azonban nem emlékeztek énekesekre. Akik mégis emlékeztek, azok adatközlőinek legtöbbit nem lehetett megtalálni, mert háborúban vagy hadifogságban voltak, mások vidékre, rokonokhoz költöztek. Kiderült, hogy az egyetlen Kenyeres Lajost kivéve, aki dallamot is gyűjtött, a diákok gyakran füzetekből, sőt könyvekből másolták szövegeiket. Akadt, aki a tájszólást átírta, sőt olyan is, aki alsóbb évfolyamosoktól vásárolt gyűjtéssel egészítette ki a magáét. Apránként bevallották, hogy diktálás után írták a szövegeket, énekekben sohasem hallották. Kodály végül is kénytelen volt önálló gyűjtésbe fogni, s kezdhetette ezt előlről, az énekesek felderítésével.

A gyűjtés egy hajdani szemtanúja, Kornya János, akkori diák így idézte fel emlékeit Dánielisz Endrének 1982-ben Nagyszalontán: „Amikor Kodály Szalontára érkezett, először megbeszélésre hívott bennünket, akik Szendrey tanár úrnak balladákat, népdalokat gyűjtöttünk. Kérte, hogy ismét járjuk végig az öregeket, akik a balladákat, dalokat énekelték. A »nagyoskolába«, a központban lévő református iskola egyik földszintes termébe invitáltuk őket. Itt állította fel fonográfját. Az öreg nénik eleinte húzódoztak a beénekléstől, de Kodály végtelenül közvetlen, megnyerő, sima modorára csakhamar feloldódtartózkodásuk. A betegeket, gyengélkedőket személyesen kereste fel. Úgy tudom, Atyás-pusztára is kikocsizott nótáért. Még mindig magam előtt látom lobogó nagy haját.” Havran János, aki 1916-ban kötélverő inas volt, így emlékezett Kodályra: „Ugyancsak messze állt az idős kortól, de szakállat viselt. Ekkor inas voltam az apám mellett, s egyszer amint kilépek a kapun, látom, hogy jön a Tenkei úton. Malacló köpeny volt rajta, és a hóna alatt fonográfot cipelt. A Csere felé igyekezett. Ott laktak az igaz szalontaiak, a szegényebbje.”

A gyűjtés közben Kodály azzal is szembesült, hogy az emberek egykori lelkesedése, mellyel a mozgalom kezdetén úton-útfélen ajánlkoztak, addigra igencsak megcsappant. Így jellemezte a helyzetet: „Háborús nyomorúság, gyász és aggodalom minden házban, senkinek [nincs] kedve [dalolni].”

Első útjáról, Sebestyénnek megküldött jelentésében, a diákgyűjtéseket illetően így fogalmaz: „Összehasonlítva a fiúk gyűjtését azokkal, amelyeket hallanom sikerült, ki kell mondanom, hogy az anyag úgy, amint beküldték, pontos ellenőrzés (újra meghallgatás) nélkül hasznavehetetlen ... Kisebbségi hibákkal annyira tele, hogy ez alapján kötetet kiadni kész veszedelem ... Szövegeik csónkák, pontatlanok, megbízhatatlanok, szóval tudományos szempontból értéktelenek.”

A második gyűjtőt 1916–1917 fordulóján zajlott. Kodály ott töltötte a karácsonyt, azután még az ünnepkör végét, az üjszentdó ünnepelését is. Ekkor gyűjtötte a betlehemes énekeket és a későbbi kórusfeldolgozását ihlető „Új esztendő, vígságszerző” kezdetű üjszentdói köszöntőt is. Hazatérve, Sebestyén Gyulának írt levelében így értékeli második útját: „Örömmel jelenthetem, hogy második szalontai utam az elsőnél eredményesebb volt: a fontosabb epikai darabok dal-

lamai megoannak, az egyéb szövegekből pedig elég sok. Összesen együtt van kb. 450 dallamlejegyzés, 77 beénekelte henger. Előkészítés, helybeliek közreműködése alkalmas médiumok szerzésében: most is nulla volt, az egy Debreczeni István ref. lelkész kivételével. De hát nyomoztam magam úgy, mintha sohase lett volna Folklore Fellows Szövetség Szalontán. Az utolsó utasítás értelmében főképp öregebbeket kerestem, szerencsém volt néhány öreg parasztemberrel, köztük egy 84 estendő(!)”

1917 februárjában Kodály átadta a letisztázott dallamokat Sebestyénnek, ám ekkor a háború közbeszólt: nemcsak a szalontai Arany-ünnepet, a kiadást is el kellett halasztani jobb időkre. A könyv megjelentetési tervét azonban Sebestyén nem adta fel, a szerkesztési munkát az elkövetkező viharos, csaknem nyolc évben is, hol ellankadva, hol felélénkülve, de folytak. Nehéz idők következtek az ország életében, és a szerkesztőkében is. Forradalmak és Trianon, amit követően Szalonta már nem az ország része többé. Kodálynak koncepciók fegyelmi tárgyalás során saját tanártársaiból álló bírások kérdéseire kellett válaszolnia, a tanítástól pedig hosszú időre eltiltották. Sebestyén pozíciói egy ideológiai „bal”-lépése miatt meginogtak, mígnem kénytelen volt megvalni elnökségi, folyóirat- és sorozatszerkesztési funkcióitól. Szendrey pedig 1919-ben áttelepült Magyarországra (döntését nemcsak a saját jövője, de fia, Szendrey Akos – hajdani diákgyűjtő, későbbi neves néprajzos – továbbtanulása is befolyásolta.). A kezdeti pompás, sok dallammal illusztrált kötet terve – az infláció naponkénti növekedésével arányosan – folyamatosan csorbult, hol a dallami függelékből, hol a főszöveg diákgyűjtéseinek gyűjteményéből kellett lefaragni, s így át- meg átszerkeszteni a kötetet. Az átszerkesztés a dallamválogatást is érintette. Kodály zenei sorrendjét Sebestyén felborította, és Szendrey dalszövegeinek szövegazonosságú rendjéhez igazította. Majd egy későbbi fázisban Kodály néhány hosszabb szöveggel közölt dala is áldozatul esett a szerkesztői koncepciónak: további versszakokat elhagytak, s ezzel az 1. versszakon túli szövegekhez társított dallamvariánsok értelmüket veszítették. „De hát a dallam úgyis csak illusztrációul szolgál” – vallották. Így az 1924-es kötet, mely a teljes Kodály gyűjtésnek eleve csupán kis hányadát közölte, még a jócskán megrostált válogatást is más elrendezésben, és helyenként töredékesen jelentette meg.

Különös, hogy Kodály ezeket – az őt személy szerint nyilván bántó – beavatkozásokat sohasem tette szóvá. Hogy miért? Egyrészt ő csak „közreműködő” volt a kötetben, másrészt (és talán főképp ezért) akkor már politikai súlya is volt egy elszakított területről származó gyűjteménynek. Ha hozzátesszük ehhez, hogy egy évvel korábban jelent meg a főként Bartók és az ő gyűjtéséből kiadott „Erdélyi Magyarság, Népdalok” című gyűjtemény 150 dallammal, ebbéli tevékenységének példamutató jellege még inkább kidomborodik. Állhatatos következetességgel és eréllyel hangsúlyozza viszont mindvégig a dallam nélküli gyűjtés és közlés tarthatatlanságát, melynek egyik mintapéldánya sajnálatosan maga az 1924-es kötet is. A nagyszalontai kötet szerkesztőinek szemléletbeli különbözősége Kodálytól azt eredményezte ugyanis, hogy a zenei függelék valójában csak járulékos, kiegészítő részét jelenti a könyvnek, és bár óriási mértékben emeli annak értékét, mégis csupán illusztráció maradt. Kodály ostromozta azt az oktatásban is elterjedt hibás felfogást, amely a népdal- vagy balladaszöveget dallam, sőt sokszor strófa nélkülinek fogta fel, s ezzel valódi művöltázt meg. (Hiszen hányan emléksznék mi is az iskolában annak idején olvasott balladaszövegekre, amelyekről sejtelmünk sem volt, hogy dallamuk lehet!) Az egyik már nagyon korán leszűródött, de a Nagyszalontán valóságos meggyőződésé erősödött Kodály megállapítás tehát éppen ez: szöveg és dallam szerves egységet alkot. Az ott gyűjtött „Bátori Kalára” ballada szimbólumként szerepel erre vonatkozó későbbi írásaiban és jegyzeteiben. „A magyar népballada versformája” címszóval ellátott, hátrahagyott írásaiban megjelent jegyzettöredékekből idézzük: „A népballada ének. Formájának a dallam a kulcsa ... Bátori Kalára versformájáról függően tartottam véleményemet, míg a dallamot nem hallottam ... „Bátori Kalára” szövege zenedarab. A népballada felfedezése nagy irodalmi eredmény volt, de eredetileg egészen más, mint amivé lett! A népies ballada divatos műforma lett ... Dallam: elengedhetetlen. Minden paraszt tudja. Városi kultúrában: ballada elsősorban irodalmi műforma, zene nélkül ... csak a szöveget közlik, olvassák. Ha még megemlítenék! De semmi. Az a feltevés, hogy az olvasók többségét a dallam nem érdekli. Kiadókat, közlöket nem érdekli! Különösen nálunk.” Sebestyén véleményére, miszerint a „zenéhez nem értők élvezetét a dallamközlés és a velejáró szövegütemezés zavarni szokta”, Kodály több érvet is felsorakoztatott a dallam és szöveg egységének védelmében. Meggyőződése, hogy az egyoldalú poétikai felfogás következménye, hogy a népdalt „pusztán mint verset olvassák, nem is gondolva arra, hogy egy énekes mű egyik fele, amely úgy viszonylik az elmondásra szánt vershez, mint operaszöveg a drámaihoz, nem teljes